

Ђуро Бодрожич*

Институт за политичке студије, Београд

О НАЦИОНАЛНОМ РАДУ СВЕТОГ САВЕ**

Сажетак

Нема никакве сумње да је Свети Сава средишња личност српске историје, у томе се слажу и учена историја и народна традиција. У личности овог српског светитеља подудариле су се историја и легенда. Своје историјске време Срби рачунају од Стефана Немање, у монаштву Симеона, а да би то било тако одлучујући допринос дао је његов најмлађи син Растко – Свети Сава. Од свега што је дао српском народу најважнија је аутокефална црква – стварањем самосталне српске цркве Свети Сава је постао и творац српске нације. Књижевни текстови Светог Саве стоје на почетку српске књижевности и српске културе. Успомена на њега обједињавала је српски народ кроз читаву историју.

Кључне речи: Свети Сава, Свети Симеон, Српска црква, Српска нација, династија, култура, књижевност, Византија, историја, легенда

* Имејл-адреса: djuro.bodrozic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација.

САВА И СИМЕОН

Када један народ почне пребирати по својој прошлости, трагати за својим почелом и својим родоначелником, поуздан је знак његове историјске самоспознаје и националне самосвести. Нада на будућност је оно што један народ окреће његовој прошлости. Народ који је видео себе у будућности заинтересовао се за своје порекло, одгонетајући у њему своју судбину. Тражи се родоначелник. Најчешће се таква личност, која стоји на почетку народне историје, проналази у лику владара, историјског или легендарног, који је утемељио државу, а могло се радити и о некоме ко је својом личном жртвом окупио народ и трасирао му пут у будућност. Такву личност српски народ је пронашао у свештеном лицу – Светом Сави. И није му место родоначелника одредио накнадно, већ му је то признато и за живота. И његов отац, Стефан Немања, утемељивач српске државе, звао га је оцем и учитељем. Света лоза Немањића представља срж и „средишњи симбол српске политичке идеологије и православне опредељености” (Samardžić 1990, 144–145). Култ свете лозе Немањића, никада заборављен, кроз епско песништво постао је „она фабула којом су објашњена најдубља морална начела једног преозбиљног народа” (Samardžić 1990, 145). Историја династије Немањића „чини поетски циклус који опевају сви српски барди” (Mickjević 1955, 4). С Немањићима је започела српска државност и очувала се током XI, XII, XIII и XIV века.

Историјски извори казују да су Хрвати и Бугари створили своје државе пре Срба, иако су у то време спољнополитичке прилике више ишле на руку Србима: Хрвати су били на путу Мађарима који су стремили Јадранском мору, а Бугари се налазили на вратима Цариграда и, самим тим, били на удару Византије. Разлог зашто је њима пошло за руком да створе државу пре Срба треба тражити у томе што је код њих, за разлику од Срба, вера била само једна. Срби су били подељени не само планинским венцима и рекама него их је и вера делила на православце, католике и богумиле.

Први почеци српске државности зачињу се на приморским странама, али је, због могућности Грка да је угрозе с мора, таква државност била тешко одржива и брзо је пропадала. Покушај који је предузео Стефан Немања у горовитим пределима Рашке могао је рачунати на више успеха. Грци су могли надвладати Немањину војску, али нису били ради, а ни кадри, да се за њом запуте кроз

планинске кланце како би досегли средиште Немањине државе. Али нису Немањину творевину одржале неприступачне и шумовите области Балканског полуострва. Шта је обезбеђивало унутрашњи ред и јединство? Нећемо погрешити ако кажемо да је то личност Немањина, пре свега. Али шта би било после Немање? Стварање државе и њено одржање захтева, поред физичке силе, и интелектуалну снагу. Морална сила коју је створио Свети Сава онемогућила је да се после Немање растури државна творевина на низ племенских државица, које би се између себе гложиле и сатирале. Јер непријатељ српске државности нису били само околни народи, већ и унутрашње племенске суревњивости. Највећа противност међу српским земљама била је она између приморских страна и континенталне области. Видљиво је то и из владарске титуле Немањића који се називају владарима „српских земаља и приморских” (Sliјерчевић, 1924, 4). Партикуларистички дух био је разлог да Босна и Србија Немањића имају раздвојену политичку историју, иако је у њима живео један те исти народ (Kalaj 1882, 147). Разлика између Србије и Босне, која је одредила да и њихов пад под Турке буде другачији, долазила је пре свега од различитог стања вере: верског јединства у Србији и верске поцепаности у Босни. Уз помоћ јединствене вере и самосталне цркве учвршћена је у Србији једна народна династија – светородна лоза Немањина. У Босни династичко начело није утврђено нити је иједна породица стекла ауторитет међу властелом. Која ће династија бити на престолу најчешће одлучују странци, ни једну не посвећује свештенство нити јој утврђује ауторитет међу народом (Тројановић 1898, 27).

И Србија је трпела раздоре који су долазили због нејединства у вери. Немања је то увиђао, те је упрегнуо све своје снаге ради учвршћења православља. Он је обновио или изнова подигао око дванаест манастира, међу којима: Студеницу, Турђеве Ступове, Хиландар.

Управо од Немање, Срби рачунају своје историјско време. И пре Немање, Срби су представљали политички чинилац, стварали државне заједнице које су имале своју културну основу, легендарна и историјска предања, али прави историјски живот српскога народа започео је са Стефаном Немањом. Немањићка државност трајала је близу два века, али у народном памћењу сјај немањићке државе никада није загаснуо, као ни успомена на њеног утемељивача који „и сад још светли из таме као дивна, наша, балканска, манастирска фреска” (Сrnјanski 1934, 15).

Колико је било поштовање Немање говори и запис Герхарда Геземана о људима који су у време повлачења пред удруженим непријатељима у Првом светском рату, иако исцрпљени и изнурени, напустили избегличку колону и излагали се додатним напорима да би се поклонили и помолили пред његовим моштима у Студеници. „Многи од нас – записује Геземан – очевидно нису још толико уморни као ми, или су још очајнији него ми, јер неће себи да уштеде двадесетак километара него иду тамо да се поклоне првом владару Србије, грешном монаху Симеуну како је себе називао кад се одрекао световног живота, и да му се помоле. Да вапију за помоћ народу и војсци” (Gezman 1984, 23).

Срби су прихватили дом Немањића управо према предодређењу и дубоко промишљеном завету св. Симеона и његовог сина, утемељитеља српске цркве и српског православља, и ту Богом надахнуту лозу прогласили светом. Ова појава је, несумњиво, имала своје праузоре, бар оне библијске, али је извесно и то да је она била тада готово изузетна. И српска књижевност средњег века углавном је састављена од похвалних химни владарима и архиепископима из лозе Немањића и њихових биографија писаних у виду житија светих. Поврх свега, много тога указује да су тадашњи Срби сматрали себе светим народом, народом који је предодређен за велика радовања у Богу и духовне узлете, макар и у жртви. Поимати себе као народ-богоносац значи примити дужност борбе са злом и сву одговорност коју таква борба носи. Гледајући на иконостасу ликове својих владара тешили су се њиховом небеском славом, држећи и себе удеоником у тој слави.

Управо кроз светковање лозе Немањића, српски народ је почео себе доживљавати као народ који има нарочито послање, предодређен за жртву и страдање, свети народ – народ Васкрсења. Народ који се опремио вером да ниједна жртва није узалудна, у чему је нашао подстицај и снагу да истраје – *Васкрсења не бива без смрти*. Тиме је постављена основа онога што ће свој коначни израз добити у оном што ће бити названо косовским опредељењем и косовским заветом, са чиме је трајно обликован историјски идентитет српскога народа.

Светост неког лица није долазила само од чуда која су му приписивана него и од његове историјске улоге, заслуга за народ и државу: „Срби су родољубиву жртву схватили као богоугодно дело” (Samardžić 1990, 147–148). Најбоље је то изразио гениј народне

поезије оним чувеним питањем: којем ћеш се приволети царству? И када кнез бира царство небеско, то није ништа друго него верност избору Светога Саве и светосавском опредељењу. Јер „Косовско Еванђеље – сво је од Светога Саве. Јер, у чему се састоји оно? – У свенародном самоодречењу ради Христа: сав народ, са светим царем на челу, одриче се земаљског царства ради небеског царства, жртвује земаљско царство ради небеског царства” (Роровић 1962, 175). Први који је тако поступио, одричући се земаљског зарад небеског, био је управо Свети Сава. „Зато је он духовни родитељ свих светих мученика косовских, на челу са светим великомучеником косовским – Кнезом Лазаром” (Роровић 1962, 175).

Међу бројним тумачењима косовског завета и предања има и много злоћудних, укључујући и она „о паганском пореклу тобожњег косовског мита, и то редовно с намером не би ли се у свето завештање једног народа убацио црв неверице” (Samardžić 1990, 57). То није ништа друго већ друга страна намере да се српски народ прикаже као народ који је остао изван хришћанске традиције, код којег је хришћанство само површински слој а његова нутрина да је сасвим паганска.

Косовско опредељење је хришћанско опредељење, опредељење произишло из светосавља. Без светосавља, косовски завет није могао ни настати, а камо ли се одржати. „Светосавље као идејни покрет и косовско опредељење широко превазилазе значај култа и сачињавају основе духовног живота Срба. Да није био образован у светосављу – каже Радован Самарџић – тај народ не би могао положити и вековима одржати свој косовски завет. Све оно што се склопило у трајно косовско опредељење у ствари је отелотворење светосавља. Морална срж порука Косовског боја и оних догађаја који су око њега сплетени наслеђена је из завештања св. Саве” (Samardžić 1990).

Свети Сава замонашио се у руском манастиру Светог Пантелејмона 1191. године. У Свету Гору стигао је неко ко је „оставио оца владајућа” (Teodosije 1992, 22). Одлазак владалачког сина у манастир није био чест случај, вест се пронела и изван српске земље. Његова ревност, јер се равнао према животу првих хришћанских светаца и мученика, додатно је разнела његову славу и дигла углед и изван монашке заједнице на Светој Гори. Још у том времену Савин живот постао је извор прича које су се препричавале по светогорским манастирима, у којима су садржане многе догодовштине с којима

се суочавао у своме испосничком животу и својим послушањима у којима није желео да се одваја од других монаха. У свим тим причама, у свакој згоди и незгоди, он је сабран и уредан, бистар и довитљив, његова побожност искрена. Приче о Светом Сави разнеће се по свој српској земљи, неће их проносити само свештенство, већ ће их причати и препричавати, дограђивати и допуњавати сам народ према стању своје душе и своје потребе. И до дана данашњега, преудешавају се старе легенде и настају нове у којима Сава путује српском земљом, праћен својим вуковима.

Растко је отишао на Свету Гору не у жељи да остави отачаство, већ да би му постао узором. „Отачаство је мера сваког Савиног подухвата. Сава је – казује Радмила Маринковић – у ствари служителј отачаства” (Marinković 2007, 215). И служителј вере коју, за разлику од византијских делатника, попут Солунске браће, не изводи „из своје домовине да би је ширио по свету, него је доноси из света и шири по своме отачаству” (Marinković 2007, 216). А најпре је желео да постане узор свом оцу.

Сава је знао да је за успех његове мисије неопходно учешће и његовог оца. У свим порукама које је послао у Рашку, Сава стално истиче жељу да и његов отац обуче монашку ризу и да заврши свој живот одрекавши се свега земаљског, богатства и таште славе. Доментијан казује о одбијању Светог Саве да дође у Србију на виђење с родитељима и његовим наговорима оцу да крене пут Свете Горе: „А тебе молим, господине мој и оче, ако желиш да видиш мене, своје чедо љубљено, још у овом, пролазном веку, остави царство земаљско, јер је трошно и пролазно, и слава његова брзо пролази. Јер много је веће изволети увек Бога бојати се” (Domentijan 2001, 47). Већ у писму које ће послати родитељима, по људима који су били у потери за њим, Свети Сава је почео наговарати оца да крене за њим. „Ако Бог усхте, овде у Светој Гори дочекаћу и видећу господина оца мојега, и свете и часне старости његове насладићу се, и слатке и безмерне љубави његове наситићу се” (Teodosije 1992, 19).

Немања се у марту 1196, после тридесет шест година владавине, одрекао власти у корист свог другог сина. Уследило је монашење. Може се расправљати о мотивима који су га определили, али се у искреност његове вокације не може сумњати. И Доментијан и Теодосије наводе да је кључни подстицај дошао од Саве и његовог примера, „и по свој прилици су у праву” (Obolenski 1991, 132). Страх да ствари не крену незгодним током, управо због питања

везаног за наслеђе престола, задржао је Немању у земљи после монашења и био разлог да се одмах не запути према Светој Гори и најмлађем сину. Када је стекао уверење да је ново стање утврђено, поредак стабилан, да његово присуство у земљи није потребно, како би својим искуством и ауторитетом решио неспоразуме до којих би могло доћи, чега се прибојавао, запутио се у Свету Гору (Stanojević 1935, 18). После осамнаест месеци од монашења, монах Симеон кренуо је ка Светој Гори. Била је то сензација. Калуђери из свих светогорских манастира кренули су ка Ватопеду да се и сами увере (Obolenski 1991, 132). „Дођи, пастиру добри Богом дарованог ти стада, дођи и закољи се за нас, подобећи се Владици своје, начелнику пастира, Христу, да узор постанеш своје стаду, и источићеш миро доброга мириса онима који са вером притичу ка раци моштију твојих” (Domentijan 2001, 59).

По ономе што казују летописци, Сава је само подстицао оно што је одувек било у његовом оцу, богобојажљивост и оданост вери. И пре него је постао велики жупан Немања је показивао оданост цркви и свештенству, подижући цркве и помажући монашке заједнице. У *Житију Светог Симеона*, Свети Сава сведочи да је његов отац и пре монашења био склон православног подвижништву и духовном животу: „Јер он утврди и уразуми срца свих и научи нас како приличи правоверним хришћанима држати праву веру у Бога; собом најпре благоверје показа, а потом и друге научи, цркве освети, манастире сазда, светитеље радо слушаше, јереје поштоваше, према монасима велико смирење и љубав имађаше” (Ćorović 1928, 152). Првовенчани каже да је и његов сукоб с браћом дошао због подизања цркава и манастира. Најстарији Немањин брат Тихомир, главни виновник његовог затварања, утопио се у Ситници, а са другом двојицом, Мирославом и Страцимиром, Немања се измирио. Мир између њих никада није нарушен. И једно и друго оставило је утисак на савременике, који су им придали надземаљске разлоге. Првовенчани каже да га је ропства, у који су га сместила браћа, решио Свети Георгије, којем у славу Немања „ни мало не задоцнев” започе дизати Ђурђево Ступове, манастир у Рашкој. Првовенчани казује да му се и пред битку код Пантина Немања обратио за помоћ и да се овај Христов мученик и победоносац јавио његовом свештенику, казавши му да је дошао на помоћ његовом господару. Стварање државе и Немањина улога у том стварању, као што видимо, заоденута је легендом, која је постала саставним делом његових биографија и народног памћења. „И под песничким украсом

монашке легенде, у тексту старе биографије, може да се наслути снага те наше средњовековне државе и моћ којом је Немања привлачио своју околину” (Crnjanski 1934, 53).

ЦРКВА И ДРЖАВА – ИДЕЈА СИМФОНИЈЕ

Многа путовања обележила су живот Светога Саве, није их предузимао да удовољи својој радозналости, већ да послужи отацству. Да је Свети Сава бринуо о личном спасењу, он се не би мицао са Свете Горе. Он је своју судбину свезао са судбином свог народа. Савин живот обележила су и сељења, а тим поводом Радмила Маринковић ће казати: „Постоји сличност у српским сеобама и изгнанствима са Растковим путовањима, са његовим бекствима и враћањима. Сличност је у том и трајном и духовном. Само, док се Срби селе да би то духовно сачували, Сава се селио да би га створио. Срби се, заправо, селе да би спасли оно што је Сава својим сеобама градио. А то су темељи” (Marinković 2007, 211). А од свих путовања које је предузео, посебно место има његов одлазак у Никеју, где су се налазили цар и патријарх.

Ривалитет Никејског царства према епирској држави, у оквиру које је била Охридска архиепископија, на чију подршку се епирска држава ослањала у својим претензијама, сигурно је припомогло доброј вољи цара и патријарха у Никеји да осамостале српску цркву и тако ослабе архиепископију у Охриду. Сава је то добро знао и значачки се поставио (Gavrilović 1900, 158). Приступивши цару, бележи Теодосије, Сава рече: „Као свима, и нама Бог жели спасење: отац мој и ја из земље народа нашег јерес зловерја одагнасмо, и православна вера расте и множи се. Једино нам недостаје што немамо свога архиепископа, да у нашој земљи учи и освећује у Господу. Због тога још молим милосрђе ваше кротости, да нам у овом испуниш молбу, да светоме оцу васељенском патријарху Царство ти нареди да једнога од моје братије освети за архиепископа земљи нашој, ради освећења нашег и похвале нашег благочашћа” (Teodosije 1992, 122). Цар је прихватио, а услов је био да се тог чина прими сам Сава. Видећи да се не може одбранити и да је то начин да се добије црквена независност, Сава се примио. После је дошао још један захтев на који ће у Никеји пристати, иако тешка срца. Теодосије износи Савино обраћање цару: „Ако си, Богом убеђен, благоволевши нам помислио да нам учиниш савршену и милостиву

љубав, учини да по заповести твојега Царства примим од блаженога и свесветога оца васељенскога патријарха благослов и заповест устима и руком и писмено, да после овога наш архиепископ не долази овамо у Константинов град на посвећење, него да се тамо од својих епископа посвећује” (Teodosije 1992, 126). Молба није била угодна ни цару ни патријарху, јер су знали да тиме губе могућност да српску архиепископију држе под својом контролом, послушну и покорну. Али је одобрење дато, сабор српских епископа добио је право да сам поставља себи архиепископа.

Цар Теодор Ласкарис имао је политичке разлоге да удовољи Савином захтеву, јер је у искушењима која су чекала никејско царство, понајпре у сукобима против Бугара и латинског царства, желео имати Србију на својој страни. На челу Охридске архиепископије, под чијом јурисдикцијом је била црква у Србији, налазио се Хоматијан, који је подржавао свога господара епирског деспота Теодора, противника никејског цара, па је и то наводило Теодора Ласкариса да донесе одлуку која би била против Хоматијана. И никејски патријарх Манојло Саратен имао је својих разлога, поред већ изнетих државних, да подржи Савин захтев за оснивање српске архиепископије. Јер је то био начин да се обдржи православље у српској земљи којем су опасно претили римски мисионари (Bodrožić 2018, 53).

Борба за чистоту православне вере била је стална Савина брига. Стално је упозоравао српске предводнике у Дукљи и Далмацији на латинску јерес, а оне у Херцеговини и Босни на јерес богумилства, на опасност од њиховог подривачког рата против православља. „Сава је увидео, да је, како за борбу против насртаја Римокатоличке цркве, тако и против богумила, његовом народу потребна чврсто организована национална независна црква са архиепископом и добро школованим свештенством српског порекла” (Velimirović 2005, 133). И у Nikeји су тога били свесни, што их је у коначном определило да пристану на аутокефалност српске цркве.

По добијању аутокефалности кренуо је организаторски рад Светога Саве: требало је умножити свештенство, дати замајац хришћанском животу који није ухватио велики замах, углавном се сводећи на формалну и обредну страну. Хришћанска духовност, која подразумева један свеобухватан поглед на живот, високе етичке принципе и дубок морал, још није ухватило дубок корен у српском друштву. Утицај старих веровања био још увек снажно присутан,

практиковани су пагански обреди, живеле старе навике и сујеверја. Колико је хришћански морал слабо прожимао српско друштво види се и по великом броју невенчаних, чија су се деца, по канонима хришћанске цркве, сматрала незаконитим. Једна од првих мера Светога Саве била је наредба свештеницима да све те бракове озаконе, а потом и да се деца из тих бракова крсте. Сава поставља протопопове, из реда својих ученика, и шаље их да уклањају недостатке. „Јер беху се женили многи по закону, али не беху венчани, као овце које немају пастира беху они пометени. А посланима заповеди да овако венчавају род људски: да сабирају у цркве све, старце и средовечне и младе мужеве и жене, и сву децу која су од њих рођена, без законског благослова, сакупивши их под окриље њихових родитеља, и да их тако венчавају, једног по једног, све, да буду сви благословени у име Господње” (Domentijan 2001, 245).

Предузети мисију која би рашчистила пут и утврдила хришћанско учење у таквој средини и околностима могла је само изузетна личност. И по својим особинама, интелектуалним способностима и практичном умећу, по свом пореклу и статусу, Свети Сава је био таква личност – јединствена личност. У њему је српски народ нашао човека свесног своје дужности, код којег је управо та свест о дужности била у стању да надјача све сумње, па и оне у сопствену снагу и способност, о чему говоре и његови биографи. А највеће поуздање долазило је од вере да ће на сваком његовом народном и државном послу с њим бити и његов отац. „Јер Сави је увек и свуда лебдео пред очима Немања; он је стално био под утицајем његових идеја, његов дух га је увек водио и свуда пратио, и Сава је дубоко и искрено био уверен, да за све успехе, и он и Србија, имају само Немањи да захвале” (Stanojević 1935, 48).

Земљу је поделио на епархије, епархије на протопопијате, а протопопијате на црквене општине. Најбоље своје ученике поставио је за епископе, а епископије распоредио и организовао руководећи се и верским и националним разлозима – нарочито обраћајући пажњу на крајеве који су били изложени римокатоличкој пропаганди. У организацију римокатоличке цркве у Србији Сава није дирао, иако је био ревносни православац, жестоких антикатоличких иступа код њега нема. И томе су национални разлози, јер није желео одбацити оне своје сународнике који су били у римокатоличкој вери.

Хоматијан је устао жестоко против, није му одговарало смањење јурисдикције његове Охридске архиепископије, поготову што

је то смањивало његове изгледе да се домогне места васељенског патријарха, чему је тежио. Написао је енергичан протест против Светога Саве 1220. године, документ који представља и важан извор података о личности Светога Саве, његовом животу и раду. Ту се, после претходне хвале, прелази на оштру критику и оптужбе да је због световних ствари оставио Свету Гору и тамошње подвиге, по којима се прочуо и постао славан. „Распре домаће уграбише га из тврдога града Свете Горе, Сава се опет настани у Србији, испосник се претвори у управника и саветника тамошњих послова, у посланика околним власницима, те уздржавање од света, на које се беше заветовао као монах, претвори у светску вреву и хуку. И сасвим се пусти у светске бриге и у светско славољубље, поче ићи на гозбе, поче јахати коње одабране, окићене и опремљене, поче водити многу свиту, поче путовати са парадом, уз пратњу велику и различиту. И идући тим путем зажеле и достојанство јерарха, па отпутова не знамо куда, те негде изненада постиже и то достојанство, и поврати се у Србију, у отачаство, као архијереј, трубећи и разглашавајући то што се могло већма. По том рукоположи многе архијереје, да ли с одобрењем и да ли на уредно одређеним местима, непознато нам је” (цитирано у: Stanojević 1935, 54).

Сава се није обазирао на Хоматијанов протест, нити је на њега реаговао. И зашто би када је посвећен за архиепископа од стране васељенског патријарха, који је у целом тадашњем православном свету био признат као глава цркве у области цариградског патријархата, с којим се ауторитет охридског архиепископа није могао ни у чему мерити. Архиепископско звање Сава је добио од некога ко је имао „власт и право и ауторитет” (Stanojević 1935, 57). Тако да није било потребно одговарати на Хоматијанове опаске да је отпутовао не зна се где и добио не зна се шта, да ли је добио одобрење за то што ради на уредно одређеним местима, а што Хоматијану, како каже, није познато. А морало му је бити познато.

Ма колике резерве имали према Хоматијановим оптужбама, знајући им узрок и разлоге, његово писмо је и важно сведочанство о животу и раду Светог Саве. Хоматијанови искази, ма колико били изнети као оптужбе, јесу и сведочење његовог родољубља. Хоматијан му пребацује да је због љубави према отаџбини оставио Свету Гору. Ни Сава није крио да је то био разлог његовог повратка: „Знате, дакле, и чусте за моје најпре једно па друго бежање од вас у пустињу, и да не претпоставих ништа од красота овога света

Божјој љубави, нити ишта од видљивих лепота на земљи сматрах блаженим до да прионем Богу у молитвама. Али вас ради, саплеменика ми, свету и слатку ми пустињу оставих, и не дођох да тражим ништа више, до ли душе ваше. Тако рећи, ради ваших душа и душу своју омрзнух, сећајући се старих светих, који су у болу срца за своје саплеменике Богу говорили: ‘Ако спасавајући спасеш народ овај, ако ли не, онда и мене испиши из књига које написа’” (Teodosije 1992, 137). Тиме Свети Сава сједињује своју судбину са судбином свога народа, своје спасење са народним спасењем.

Свети Сава је знао од каквог је значаја тесна веза цркве и државе за будућност српскога народа, знао је да мисија цркве тражи подршку државе и да држава, уколико жели бити снажна и стабилна, потребује потпору цркве. Али је, исто тако, знао одредити делокруг рада за сваку од њих, јер је знао и опасност уколико оне почну упадати једна другој у надлежност. Али снага и чврстина Савине цркве показала се и после пропасти српске државе, када је таворила у туђим државама, јер је постала својина српскога народа са којим је здружила своју судбину – црква је била народ, народ је био црква. Тако да је Станоје Станојевић с пуним правом могао рећи да, поред тога што је оснивач српске цркве, што стоји на почетку српске књижевности, Свети Сава је „и творац српског национализма, који је постао главна одлика и најистакнутија особина нашег народног бића и садржина нашег народног живота” (Stanojević 1935, 123).

Своју независну цркву, Сава је заиста учинио српском, поведавши је са духовним потребама српскога народа, али и са интересима српске државе. Цркву је приближио држави, а државу цркви, „довео њихов однос у пуну узајамност и све то подредио истом циљу: стварање заједнице без унутрашњих раскола” (Samardžić 1990, 51). Јер је он добро знао да без јединства у вери неће бити ни народног јединства ни државног јединства. Свесном и систематском акцијом да се православље стопи са идејом српске државе, којој на челу стоје Немањини потомци, створена је тесна веза између народа, цркве и државе. „Национална тенденција тако рано у Средњем веку, иначе необична, у Савином раду потпуно је видљива” (Crnjanski 1934, 139).

Сава је рукоположен за првог српског архиепископа, израдио је повластицу да његови наследници не морају долазити на посвећење у патријархово седиште, већ да их бира и посвећује домаћи сабор. У томе је била срж аутокефалности српске цркве, задобијене

1219. године. У надлежности сабора било је руковођење црквеним животом, постављање архијереја, територијална организација, што је омогућавало прилагођавање месним условима и културним приликама. „Рођена браћа, један као краљ на челу државе, други као архиепископ на челу аутокефалне цркве, деловали су као оличење идеала ‘симфоније’” (Ćirković 2004, 45–46).

ПОЛИТИЧКА ИДЕОЛОГИЈА И ПРАВОСЛАВНА ОПРЕДЕЉЕНОСТ

Прихватањем хришћанства усвајана је и византијска политичка идеологија у чијем је средишту идеја да је ромејски цар Христов намесник на земљи, отац и старешина свих хришћанских владара, за њега су се приносиле молитве у цркви, спомињан је у литургији. То је подразумевало наметање византијског гледишта по којем је цар словенске кнежеве држао за себи подређене чиновнике, којима он даје место у хијерархији дворана и који од њега примају симболе власти и дарове (Ćirković 2004, 20).

Време од примања хришћанства до краја XII века је истовремено период потпуне превласти Византијског царства и непрекидног културног утицај Византије, који су трајно обележили Словене у источном и централном делу Балканског полуострва. Бугари и Срби, нашавши се у озрачју византијских културних утицаја, добили су византијске црте које ће их вековима карактерисати (Ćirković 2004, XV).

Византијски утицај присутан је у читавој Европи, тим пре међу народима који су јој били најближи, попут Срба. Уплив на Србе почиње већ при досељењу, даље се шири примитком хришћанства. Државна самосталност није смањила византијски уплив. Напротив, утицај је даље јачао. Српски владари су се женили с византијским принцезама, с којима су стизали византијски ред и обичаји, византијска култура и образованост. За најтешње општење српског народа с Византијом заслужна је црква, црквена и духовна лица.

Иако су многи Византинци, као ревносни хришћани, искрено веровали да хришћанство потиरे разлике између Грка и варвара остала је тензија између ова два света. Словени, и после прихватања православног хришћанства, нису у очима Грка престали бити свет обележен својим варварским пореклом. И у словенском односу према Грцима остала је све време противречност. Византинци,

као појединци, могли су рачунати само на презир. Гледали су их као варалице и сплеткароше којима никад није веровати. „Али то мишљење, настало из неповерења и повређеног поноса, бледело је пред сликом онога што је Византија представљала у интелектуалном и духовном свету. Величина онога што су православни Словени дуговали њеној цивилизацији јасно се видела на коју год страну човек погледао: религија и право, књижевност и уметност – све је то сведочило о томе да су њихови образовани слојеви били византијски ученици. И у ставу простог народа било је исто толико поштовања: оно се чудесно изразило у њиховом дубоком поштовању града Константинопоља који су Словени назвали „Цариград” или „Царев град” (Obolenski 1991, 15). Поштовали су тај град не само зато што је био седиште *василевса* и васељенског патријарха, већ зато што су веровали да над тим градом, због многих светиња које се у њему налазе, стоји божанска аура која га чини Новим Јерусалимом. И латински крсташи занемели су пред његовим зидинама, а они који су оставили записе о овом походу, говоре да су посматрали град „скамењени од живот чуда” (Bredford 2011, 32).

Свети Сава је био заговорник идеје политичког и културног јединства грчко-словенског света, али је одлучно био против политичке и културне хегемоније Грка у том свету. Добро је упознао Грке, на Атосу и на путовањима, што му је дало прилику да упозна и слабе стране њиховог карактера. Слом грчког царства јасно му је показао и ограниченост њихове моћи. Али је јасно увиђао слабе стране словенских народа – културну заосталост и слабу државну организацију. „Дакле, политичко и културно јединство грчко-словенског света, ослобођење Словена од грчке хегемоније и културно подизање Словена – такође су биле три главне тачке програма Св. Саве, такви су били циљеви, које је он себи поставио” (Troicki 1929, 2).

Како извршити акултурацију, а избећи асимилацију подлежући једној високој култури – највишој култури Средњег века? Андра Гавриловић је запазио да је овај задатак, нимало једноставан, преузео на себе Свети Сава. „По томе је српском духу ваљало и кретати се према успесима византијске културе и еманциповати се од потпуне потчињености њој. Најизразитији представник тога рада за све време старог државног живота српског био је син Немањин Сава” (Gavrilović 1900, 3, 4). Исти Гавриловић, с пуним правом, истиче да је овом задатку Свети Сава одговорио на најбољи начин. „Савин је ум не само успешно одговорио заветној тежњи

српскога племена, него је достојно одржавао част имена српског у оним бурним догађајима у којима читаве државе пропадаху или се нове подизаху” (Gavrilović 1900, 4).

Захваљујући историјској мисији Светога Саве, који заједно са својим братом Стефаном Првовенчаним, ствара култ свога оца, стваране су претпоставке да се на подлози опште хришћанске традиције развије посебна српска традиција. Личности из српске историје појавиће се на иконама и фрескама, њихова имена у црквеном календару и у литургијским текстовима. „Како је извор српске посебности био у династији, њома је почињала српска историја; све оно раније било је потиснуто и заборављено. Тако је профил Срба употпуњен и обogaћен: на подлогу словенског језика и обичаја намет је слој источног византијског хришћанства, а у њега су се урезале особене црте, које ће ући у свест о себи и преносити се кроз векове” (Ćirković 2004, XV).

Сергије Троицки ће казати како је Свети Сава, јер ће по његовом примеру ићи и други словенски народи, био оснивач не само Српске цркве, већ „је у неком смислу оснивач и осталих православних словенских цркава” (Troicki 1929, 12). Читавог свога живота, због својих личних одлика и свога порекла, он је био спона православних народа, симбол њиховог јединства. „Слава његових аскетских подвига, његове светости, која је имала особито важно значење у доба, кад су свуда интереси религије били на првом месту, његов високи положај, као сина и брата српских владара, а нарочито драг његове личности покуравао му је сва срца и све воље” (Troicki 1929, 6).

ЛЕГЕНДА О СВЕТОМ САВИ

Култ светога Саве и светородне лозе Немањића постали су основа народног памћења, окосница идентитета. Није била потребна никаква књишка потврда документована историјским изворима. „И пре познавања историјских извора, пре писане историје уопште, народ је, инстинктивно, у народним песмама и причама, знао Немањиће и сачувао их у памћењу заборавив, толике друге. Предања, уопште сећања народна, често су скоро необјашњива, али прецизна, као пресуде нишчих изречене ћутке” (Crnjanski 1999, 103).

Ниједна личност у историји српскога народа није дубље урезана у његову свест од Светога Саве. „У српској епској поезији, у

народним причама, легендама и песмама Сава се појављује у многим видовима: као калуђер, просјак, сејач, чамџија, путник – нарочито на мору – ловац, пастир, лекар, непобедиви борац против Турака који надиру, и – у заиста вечној инкарнацији – као господар вукова” (Obolenski 1991, 173).

Треба знати моћ легенде, а Савино дело „постало је легенда и та легенда имала је у себи више снаге можда него његов црквени рад, за живота” (Сrnjanski 1934, 144). Његов подвиг и жртва нису могли бити непримећени од његових савременика, нити су могли бити заборављени од будућих нараштаја. Свети Сава ушао је у народно предање и легенду, постао најчешћи топоним просторног насељења. „Све што је најбоље и најсавршеније или је у природи једног предела лепше и необичније, довео је наш народ у везу са идеалом својим, Светим Савом, и његовим апостолским путовањима и проповедањима. Нема краја, у коме какав крст, дрво, извор, пропланак, пећина, водом издубљена стена, друга каква необична белега или нешто ређе, боље или лепше од осталог не би носило име Светога Саве” (Dimitrijević 1926, 3).

Светом Сави приписују се многе благодети и вештине којих пре њега није било у српском народу. Прича се како је Свети Сава „научио народ свему што је честито и благословено. Дотле људи нису знали ни орати како ваља, па их је Свети Сава научио; нису знали како се кисели млеко, како се сири, док им Свети Сава није казао” (Bosanska vila 1897, 295). Научио је народ да лови рибу, а потом је распори, опере и пече (Bosanska vila 1888, 166). Народ је веровао да је и само призивање његовог имена имало благослов његове руке. За Светог Саву народна традиција казује да је „знао све занате” (Ćorović II 18). А он је узиман за славу и прослављан као заштитник многих заната, за које се веровало да их је, поучивши занатлије, у народ унео српски светитељ.

Вид Вулетић-Вукосављевић, Србин католик, иницијатор појачаног сакупљања народних прича о Светом Сави, на чији је апел одговорила „Босанска вила” Николе Кашиковића и постала највећи зборних истих, писао је: „Срби, без разлике обреда, честе Св. Саву, првог српског светитеља, те им је то свето име биљег душевнога јединства у свијем крајевим, ће Срби живе. Ова дивна слава не лучи брата од брата, нити пита како се ко крстом крсти, но само које име носи” (Bosanska vila 1897, 162).

Када се осмотри народна традиција о Светоме Сави, „уочиће се да је у Сави народ гледао највишу наставну моћ, која осветљава све око себе, која у свима гранама народног живота води прву реч” (Gavrilović 1900, 215). Он је образац духовног и друштвеног живота, „симбол српског народног имена: у цркви, школи, дому, животу и тежњама. Слободни делови српскога народа имају спомен Савин и као спомен државног светитеља, заштитника и вођа” (Gavrilović 1900, 215).

Димитрије Оболенски налази да је Савино завештање припада српском народу чак и више од његовог земаљског живота: „Он је свакако најомиљенији светац свог народа који га дубоко поштује као свог сталног заштитника на дому и ван њега; он је познати лик са фреске или иконе у свакој цркви Србије, почев од величанствених краљевских задужбина па све до забачених скромних црквица, и, превазилазећи у великој мери верске оквира, он је народни јунак који се вазда слави у легенди, поезији и песми” (Obolenski 1991, 171).

Кроз легенду о Светом Сави, српски народ је изложио и своје појмове о хришћанској вери. Хришћанство није само Христова проповед и поука, већ је ту и пресветли лик Богочовека, морално недостижан, чудесне и чудотворне лепоте (Dostojevski 1981, 134). До тог лика не стиже се преко формула које би биле тачно изговоране нити обредима који би били прецизно вршени, већ побожним срцем.

Достојевски је говорио да се ни Символ вере не изговара једнако по руским црквама, али да је довољно видети како умире руски мужик па да се види шта је истинско хришћанство. Или како мајка гледа своје чедо у колевци, па схватити суштину православља. Такво је и наше православље, таквим га је видео и наш народ, а, као што рекосмо, таквим га откривају легенде о Светом Сави. У једној легенди из Ћоровићеве збирке, „Свети Сава и пустињак”, забележеној у Адашевцима у Срему, а сличне су прибележене у Херцеговини, Босни, и Црној Гори, казује се: „Путовао Свети Сава лађом по води. Дошавши под неку обалу опази човека, пустињака, где прескаче преко јаме, па кад прескочи на једну страну рекне: „Ово Богу”, а кад се поврати натраг рекне: „Ово мени”, па све тако. Чудећи се Свети Сава његовом послу, запитаће га, шта то ради, нашто му овај одговори, да се моли Богу. Ту га Свети Сава поучи, како се Богу треба молити, а не како он то чини, и научи га ‘Оче наш’. Свети Сава онда сједе на лађу и оде даље. Чим је Свети Сава отишао, пустињак заборави молитву, те стаде трчати по води за

Светим Савом и викати: нека га још један пут поучи молитви, јер је заборавио. Свети Сава, видећи да пустињак иде по води као по суху, одговори му: „Кад тебе држи вода с том молитвом, теби боља и не треба. С тога се моли као и досад” (Ćorović 1990, 189–190).

Утицај на српски народ Свети Сава није могао обезбедити само својом речју, ма колико она била моћна и свакоме приступачна, већ, пре свега, својим личним примером, а тога нема без личне жртве. И његов одлазак у монахе, зарад чега је напустио принчевско достојанство, народ је примио као његову личну жртву за свој народ, коју ће сам тај народ кроз даљи историјски живот умножавати.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Bodrožić, Đuro. 2018. *Srpski identitet*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Brendorf, Ernl. 2011. *Veliko izdajstvo: Carigrad 1204*. Beograd: Algoritam.
- Bosanska vila, god. XII, 1897.
- Velimirović, Nikolaj. 2005. *Život Svetog Save*. Beograd: BeoSing.
- Gezeman, Gerhard. 1984. *Sa srpskom vojskom kroz Albaniju 1915-1916*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Dimitrijević, Stevan I. 1926. *Sveti Sava u narodnom verovanju i predanju*. Beograd.
- Domentijan. 2001. *Žitije Svetog Save*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Dostojevski, Fjodor M. 1981. *Književno kritički članci: piščev dnevnik I*. Beograd: Rad.
- Kalaj, Benjamin. 1882. *Istorija srpskoga naroda*. Beograd: Knjižar izdavač Petar Ćurčić.
- Marinković, Radmila. 2007. *Svetorodna gospoda srpska*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Mickjević, Adam. 1955. *O srpskoj narodnoj poeziji*. Cetinje: Narodna knjiga.
- Obolenski, Dimitrije. 1991. *Šest vizantijskih portreta*. Beograd: Srpska književna zadruga, Prosveta.
- Popović, Justin. 1962. *Život Svetoga Save i Svetoga Simeona*. Minhen.
- Stanojević, Stanoje. 1935. *Sveti Sava*. Beograd: Državna štamparija.
- Samardžić, Radovan. 1990. *Kosovsko opredeljenje*. Beograd: Srpska književna zadruga.

- Slijepčević, Pero. 1924. *Sveti Sava*. Sarajevo: Obod.
- Teodosije. 1992. *Žitije Svetog Save*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Troicki, Sergije. 1929. *Sveti Sava i Slovenstvo*. Novi Sad: Štamparija Jovanović i Bogdanov.
- Trojanović, Sima. 1898. *Bosna i Hercegovina*. Beograd: Parna radikalna štamparija.
- Ćirković, Sima. 2004. *Srbi među evropskim narodima*. Beograd: Equilibrium.
- Ćorović, Vladimir. 1928. *Spisi Svetog Save*. Beograd, Sremski Karlovci: Srpska kraljevska akademija.
- Ćorović, Vladimir. 1990. *Sveti Sava u narodnom predanju*. Beograd: Narodno delo.
- Crnjanski, Miloš. 1934. *Sveti Sava*. Beograd: Luča.
- Crnjanski, Miloš. 1999. *Eseji i Članci II: Istorija, polemike, razgovori*. Beograd: Zadužbina Miloša Crnjanskog-Naš dom.

Đuro Bodrožić*

Institute for Political Studies, Belgrade

ABOUT THE NATIONAL WORK OF SAINT SAVA

Resume

There is no doubt that, when it comes to the spiritual rooting of Serbs, and therefore the establishment of a national identity, the key place belongs to Saint Sava. He is the main constant, the spiritual vertical, the central figure in the history of the Serbian Orthodox Church and the Serbian people. Of all church dignitaries and saints, the cult of Saint Sava always occupied a central place. He is the creator of the Serbian Orthodox Church and the first Serbian archbishop. His role in the creation of the Serbian church, state and nation made him a fundamental figure in Serbian national history.

Sain Sava began his historic mission by going to Mount Athos. He knew how important it was that his father Stefan Nemanja, the creator of the Serbian state from which the Serbs count their historical time, would join him there. And so it was, Nemanja stepped down from power, became a monk and followed in his son's footsteps to Mount Athos. Together they built the Serbian monastery on Mount Athos – Hilandar, which would become a source of Serbian literacy, education and culture. Sava compiled a biography of his father, a work that is considered the beginning of Serbian literature. And with which the creation of Nemanja's cult, but also the cult of his family – the holy lineage of Nemanjić.

Even before Nemanja, Serbs represented a political factor, created state unions that had their own cultural basis, legendary and historical traditions, but the real historical life of the Serbian people began with Stefan Nemanja.

Sain Sava knew how important the close relationship between the church and the state is for the future of the Serbian people, he was convinced that the mission of the church requires the support of the state and that the state, if it wants to be strong and stable, needs the support of the church. But it is also tempting to determinate the scope of work for each of them, because he also knew how dangerous it is if they start

* E-mail address: djuro.bodrozic@ips.ac.rs.

* Овај рад је примљен 23. октобра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 27. новембра 2023. године.

falling into each other's jurisdiction. The strenght and solidity of Sava's church was shown even after the collapse of the Serbian state, when it lived in foreign countries, because it became the property of the Serbian people with whom it shared its destiny – the church was the people, the people were the church.

These are the reasons for which it can rightly be said that, in addition to being the founder of the Serbian Church, which is the originator of Serbian culture. Sain Sava is also the founder of the Serbian nation.

Keywords: Saint Sava, Saint Simeon, Serbian church, Serbian nation, dynasty, culture, literature, Byzantium, history, legend